

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/25010> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Heijdanus, Rien

Title: Wat beweegt iemand om vrijmetselaar te worden en te blijven? : proeve van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de Nederlandse vrijmetselaar

Issue Date: 2014-04-03

HOOFDSTUK 4

De vrijmetselaar in vergelijking met de Nederlandse man

Om de vrijmetselaar te kunnen vergelijken met de Nederlandse man werd gekozen voor een vergelijking van drie generaties: de stille generatie, de protestgeneratie en de jongere generaties. In deze vergelijking zijn de gegevens van de vooroorlogse generatie buiten beschouwing gebleven omdat het SOCON-onderzoek (2000) geen gegevens bevat over die generatie. De gegevens van de verloren en de pragmatische generaties werden samengevoegd tot de 'jongere generaties' omdat dit een combinatie oplevert die beter te vergelijken is²⁷. Onderzocht wordt in hoeverre de vrijmetselaar anders is dan de Nederlandse man die geen vrijmetselaar is, of op grond van de onderzoeksgegevens voorspelbaar is welk type Nederlandse man zich tot de vrijmetselarij aangetrokken voelt en of in de tweede helft van de 20^e eeuw de opeenvolgende generaties vrijmetselaren en Nederlandse mannen anders zijn gaan denken over hogere werkelijkheid, mystiek, religiositeit en spiritualiteit.

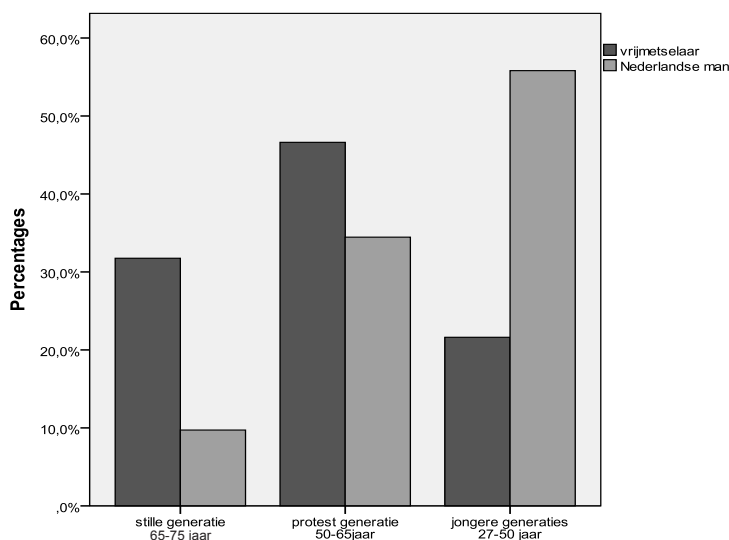
Achtereenvolgens wordt ingegaan op de verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man wat betreft demografische variabelen, dat wil zeggen leeftijdsopbouw, opleidingsniveau, burgerlijke staat, godsdienstigheid en partijpolitieke voorkeur. Vervolgens komen persoonlijkheidseigenschappen en opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood aan de orde. Omdat mystiek in de tweede helft van de vorige eeuw binnen de verschuivingen in het religieuze domein een andere, meer eigentijds connotatie lijkt te hebben gekregen, worden vrijmetselaar en Nederlandse man ook daarop met elkaar vergeleken. Of het aanhangen van een christelijk geloof van invloed is op mystiek wordt

27 Vooroorlogse generatie zoals gedefinieerd in hoofdstuk 1: personen geboren in de periode 1919-1929

onderzocht door de niet-christelijke vrijmetselaar en de christelijke Nederlandse man met elkaar te vergelijken. Vervolgens wordt in een aantal thema's specifiek ingegaan op de vrijmetselaar zonder deze direct te vergelijken met de Nederlandse man. Het betreft thema's die de essentie van de maçonnieke praktijk raken: het geloof in een Opperbouwmeester des Heelal en magisch denken. Aansluitend wordt de tussenbalans opgemaakt die uitgangspunt is voor de beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek en die nodig is om mogelijke punten van nader onderzoek te formuleren.

4.1 Demografische variabelen²⁸

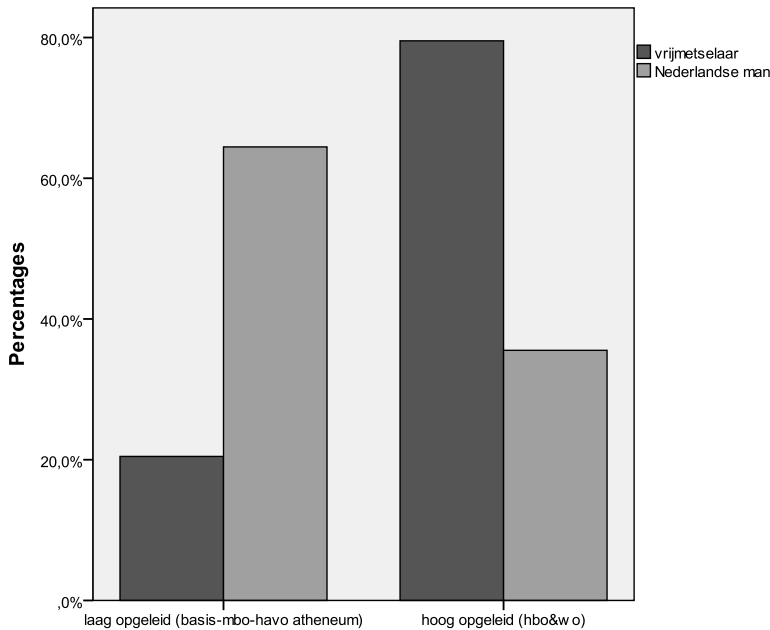
Leeftijdsofbouw. In het onderscheid tussen vrijmetselaar en Nederlandse man vallen allereerst de verschillen in leeftijdsopbouw op. Zoals blijkt uit Figuur 4.1 is, in vergelijking met de Nederlandse man, de vrijmetselaar sterk oververtegenwoordigd in de stille en de protestgeneratie en ondervertegenwoordigd in de jongere generaties. Van de Nederlandse mannen hoort 10% tot de stille, 34% tot de protest- en 56% tot de jongere generaties. Van de vrijmetselaarsmannen behoort achtereenvolgens 32% tot de stille, 47% tot de protest- en 21% tot de jongere generaties.

Figuur. 4.1 Drie generaties vrijmetselaars (N=174) en Nederlandse mannen (N=502)

²⁸ Kruistabellen vrijmetselaar en Nederlandse mannen in het algemeen Bijlage Hoofdstuk 4 Tabellen 4.17 t/m 4.20.

Opleidingsniveau. Vrijmetselaars verschillen ook van Nederlandse mannen in opleidingsniveau. Zoals blijkt uit Figuur 4.2, is de vrijmetselaar hoger opgeleid dan de gemiddelde Nederlandse man. Het merendeel van de vrijmetselaren (80%) en ruim een derde van de Nederlandse mannen (36%) is hoogopgeleid. Van de Nederlandse mannen is 64% laag opgeleid tegenover 20% van de vrijmetselaren. Deze verschillen zijn significant ($\chi^2(1) = 97.15, p = .00$). Hoog opgeleid wordt gedefinieerd als het hebben afgerond van een hogere beroepsopleiding of een wetenschappelijke opleiding en laagopgeleid varieert van basisonderwijs tot en met MBO. Uitgesplitst naar opleidingsniveau heeft van de vrijmetselaren 43% een HBO-opleiding en 37% een WO- opleiding afgerond. Voor de Nederlandse mannen zijn deze percentages achtereenvolgens 22% en 14% ($\chi^2(5) = 103.95, p = .00$). Het aantal Nederlandse mannen met een lagere beroepsopleiding is in de stille generatie groter en in de jongere generaties kleiner. In de jongere generaties maakt de Nederlandse man een inhaalslag maar dit betreft vooral het middelbaar beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs.

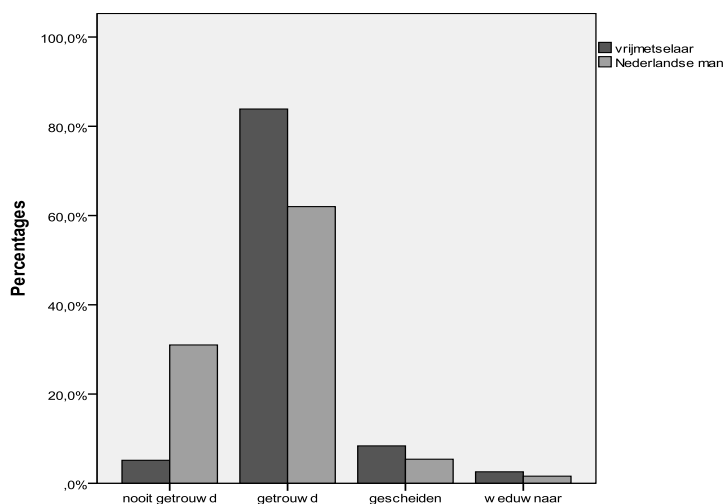
Figuur 4.2 Opleidingsniveau van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Burgerlijke staat. Er zijn duidelijke verschillen tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man in burgerlijke staat. Zoals blijkt uit Figuur 4.3, is van de Nederlandse mannen 31% ongehuwd tegenover 5% van de vrijmetselaren. Het spiegelbeeld is dienovereenkomstig: 84% van de vrijmetselaren is getrouwd tegenover 62% van de Nederlandse mannen. Vrijmetselaren zijn minder vaak nooit getrouwd geweest en vaker getrouwd dan Nederlandse mannen in het algemeen ($\chi^2(3) = 42,52, p = .00$). Naarmate de leeftijd van

de generaties daalt, loopt ook het percentage getrouwde Nederlandse mannen terug. In de stille generatie is 87% getrouwd, in de protestgeneratie 80% en in jongere generaties 53%.

Het percentage niet-getrouwde Nederlandse mannen is in de stille en de protestgeneratie minder dan 10%, terwijl dit in de jongere generaties is opgelopen tot 42%. De Nederlandse man kent significante verschillen tussen de generaties in burgerlijke staat ($\chi^2(6) = 76,72$, $p = .00$), de vrijmetselaar niet ($\chi^2(6) = 6,77$, $p = .34$). De verschillen in het niet-getrouwd en gescheiden zijn, zijn mogelijk ook deels te verklaren door de verschillen in gemiddelde leeftijd. Immers, op basis van drie generaties is de gemiddelde leeftijd van vrijmetselaars 62,5 jaar en van Nederlandse mannen in het algemeen 47 jaar. Zoals onderzoek laat zien (CBS, 2012), kennen oudere generaties minder ontbindingen van het huwelijk door echtscheiding dan jongere generaties. Was in 1980 het echtscheidingspercentage van de Nederlandse bevolking nog 24%, in 2010 is dit opgelopen 36%. De gemiddelde leeftijd waarop de Nederlandse man scheidt loopt op van 38,4 jaar in 1950 tot 45,6 jaar in 2010.

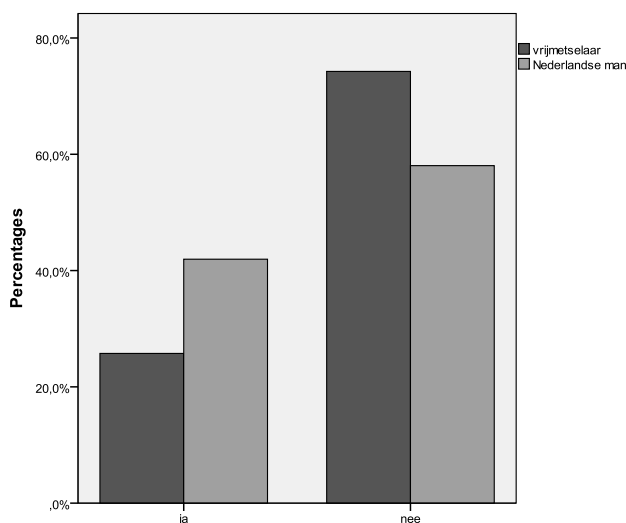
Onderzoek (Liefboer & Dijkstra, 2000) laat zien dat 10% van degenen die geboren zijn voor 1940 binnen 20 jaar na de start van de partnerrelatie deze relatie ontbindt. Voor de geboortecohorten 1931-1940 en 1961-1970 stijgt het percentage mannen dat binnen vijf jaar na de start van de relatie deze ontbindt van 2% in het geboortecohort 1931-1940 tot 20% in het geboortecohort 1961-1970.²⁹

Figuur 4.3 Burgerlijke staat van vrijmetselaars en Nederlandse mannen

²⁹ Gemiddelde leeftijd op basis van drie groepen generatie: stille generatie (66-75 jaar), protestgeneratie (50-65 jaar) en jongere generaties (25-50 jaar) is de gemiddelde leeftijd van de vrijmetselaar 61.6 jaar en van de Nederlandse man 46.9 jaar.

Lidmaatschap van een kerk. De vrijmetselaar is minder vaak lid van een kerkgenootschap dan de Nederlandse man in het algemeen. Bijna driekwart van de vrijmetselaren (74%) en 58% van de Nederlandse mannen is geen lid zijn van een christelijke kerk ($\chi^2 (1) = 13,92, p = .00$). In het lidmaatschap van een protestantse kerk ontlopen de vrijmetselaar (17%) en de Nederlandse man (19%) elkaar niet veel.

Figuur 4.4 Wel of geen lidmaatschap van een kerk vrijmetselaars en Nederlandse mannen

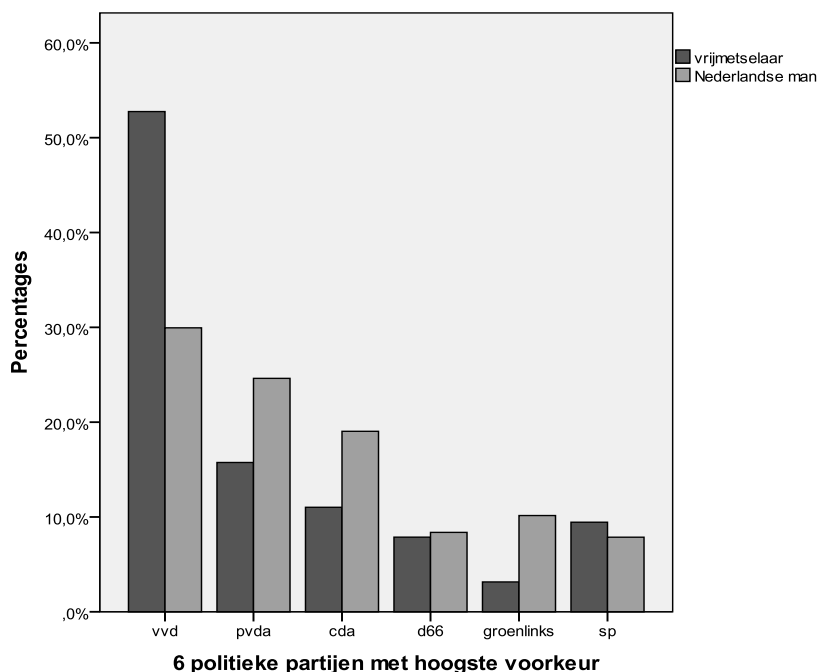
Dit verschil is groter bij het lidmaatschap van de rooms-katholieke kerk: van de vrijmetselaars is 9% en van de Nederlandse mannen 23% lid van deze kerkgenootschap. Mogelijk speelt hier nog de eerder genoemde kritische positionering van de rooms-katholieke kerk met betrekking tot de vrijmetselarij een rol. De generaties Nederlandse mannen verschillen significant in het geen lid zijn van een kerk, het lid zijn van een protestante kerk en het lid zijn van een katholieke kerk. Het aantal Nederlandse mannen dat geen lid is van een kerk neemt in de elkaar opvolgende generaties toe: van 39% in de stille generatie, tot 46% in de protestgeneratie en 66% in jongere generaties ($\chi^2 (4) = 22.08, p = 0.00$).

De protestgeneratie Nederlandse mannen laat het volgende beeld zien: 46% is geen lid van een kerk, 32% is rooms-katholiek en 23% is protestant. In de stille en de protestgeneratie heeft het aantal Nederlandse mannen dat lid is van een kerk nog de overhand, maar in de jongere generaties is twee derde (66%) geen lid meer van een kerk (zie Tabel 4.19). De generaties vrijmetselaren, echter, verschillen niet significant in het geen lid zijn van een kerk, het lid zijn van protestante kerk of het lid zijn van de rooms-katholieke kerk ($\chi^2 (4) = 3.63, p = .46$).

Kerkbezoek. De vrijmetselaar blijkt ook minder kerkelijk dan de Nederlandse man in het algemeen. Zoals blijkt uit Figuur 4.4, zijn de verschillen op het vaak of weinig een kerk bezoeken tussen vrijmetselaar en Nederlandse man significant ($Chi^2 (1) = 11.59, p = .00$): tien procent van de vrijmetselaren gaat vaak (één keer per week of maand) naar de kerk en negentig procent nooit of één enkele keer per jaar. Van de Nederlandse mannen gaat 22% vaak naar de kerk en 78% nooit of één enkele keer. Voor de Nederlandse man die vaak naar de kerk gaat, loopt dit kerkbezoek door de generaties significant terug: in de stille generatie gaat nog 41% vaak naar de kerk, in de protestgeneratie 26% en in de jongere generaties 18% [$Chi^2 (2) = 13.76, p = .00$].

Politieke voorkeur. Allereerst is gekeken naar de zes partijen met – toen het onderzoek werd uitgevoerd – de grootste voorkeur: VVD, PvdA, CDA, D66, Groen Links en SP met vervolgens daar bijgevoegd de categorieën ‘andere partijen’ en ‘geen politieke voorkeur’. Ten derde is er een onderscheid gemaakt tussen drie politieke groeperingen: liberaal, confessioneel en links van het midden. Enige voorzichtigheid bij deze laatste is geboden omdat de indeling liberaal, confessioneel en links van het midden arbitrair is. Ten eerste vanwege de beperking tot zes politieke partijen in rangorde van politieke voorkeur en in de tweede plaats omdat er wordt gesproken van ‘liberaal’ (een combinatie van VVD en D66), terwijl de liberale identiteit van de VVD een andere is dan die van D66. Niettemin lijkt het verantwoord dit onderscheid te hanteren. Het politieke domein in Nederland tot de jaren '60 werd gedomineerd door drie politieke zuilen – liberalen, confessionelen en socialisten – en dit onderscheid geeft een beeld van hoe de politieke voorkeur ontzuild wordt.

Uitgaande van de zes politieke partijen met de hoogste voorkeur is de VVD zowel de favoriet van de vrijmetselaar (53%) als van de Nederlandse man (30%), maar significant vaker van de vrijmetselaar ($Chi^2 (5) = 26.94, p = .00$; Tabel 4.24). Als aan deze zes politieke partijen worden toegevoegd de categorieën vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met andere politieke voorkeuren en geen politieke voorkeur, dan blijft de VVD de favoriet van de zowel de vrijmetselaar (44%) als de Nederlandse man (24%), maar wederom meer van de vrijmetselaar ($Chi^2 (7) = 30.7, p = .00$).

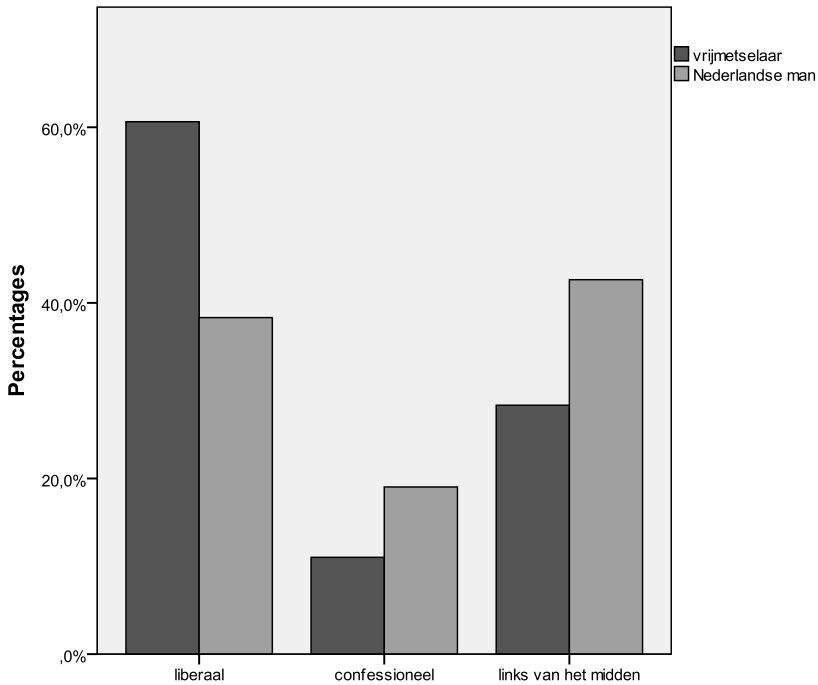

Figuur 4.5 Zes politieke partijen met de hoogste voorkeur vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Zoals blijkt uit Figuur 4.6, is uitgaande van de drie 'zuilen' liberaal, confessioneel en links van het midden, liberaal (VVD en D66) favoriet bij de vrijmetselaar (61%) en is links van het midden (PvdA, SP en Groen Links) favoriet bij de Nederlandse man (43%). Het verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen is significant. Van de Nederlandse mannen heeft 38% een liberale politieke voorkeur, aanzienlijk minder dan bij de vrijmetselaars. De politieke voorkeur van de vrijmetselaar voor confessioneel (11%) is kleiner dan die van de Nederlandse man (19%), en hij staat politiek minder links van het midden (28%) dan de Nederlandse man (43%) [$\chi^2(2) = 19.54, p = .00$]³⁰. Zoals blijkt uit Tabel 4.19 en 4.20 zijn er tussen de generaties van vrijmetselaars in deze alleen marginaal significante verschillen in politieke voorkeur ($\chi^2(4) = 8.8, p = .07$), maar wel tussen de generaties van Nederlandse mannen in het algemeen. Kennen Nederlandse mannen van de stille generatie in het algemeen nog een gelijkmatige verdeling tussen liberalen (32%), confessionelen (36%) en links van het midden georiënteerden (32%), in de protestgeneratie en de jongere generaties loopt de politieke voorkeur voor confessioneel

30 Dit beeld kent mogelijk een lichte vertekening omdat de politieke voorkeur naar zuilenstructuur zich beperkt tot de zes politieke partijen met de hoogste voorkeur.

terug naar 14% en in de jongere generaties hebben de liberalen (44%) en de stromingen links van het midden (42%) de meerderheid ($\chi^2(4) = 13.89, p = .01$).

Figuur 4.6 Politieke voorkeur naar 3 zuilenstructuur vrijmetselaars en Nederlandse mannen

4.2 Persoonlijkheidseigenschappen

Om zicht te krijgen op hetgeen waarin de vrijmetselaar zich onderscheidt van de Nederlandse man in persoonlijkheidseigenschappen zijn beide groepen met elkaar vergeleken in een aantal variantie-analyses met als onafhankelijke variabelen het onderscheid vrijmetselaar - Nederlandse man en generatie en de interactie tussen beide variabelen. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen, om de effecten van het hogere opleidingsniveau van vrijmetselaars te onderkennen. In de variantie analyse wordt η^2 (eta kwadraat) vermeld als een indicator voor de effectgrootte. De sterkte van dit effect kan als volgt worden gelezen: 0.1 voor een klein effect, 06 voor een gemiddeld effect en .14 voor een groot effect. Alleen die data zijn van belang waarvan de η^2 significant is ($p < .05$).

Persoonlijkheidseigenschappen. Zoals blijkt uit Tabel 4.1, zijn er significante verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in introversie, openheid, neuroticisme en vriendelijkheid. In vergelijking met Nederlandse mannen in het algemeen

zijn vrijmetselaars minder introvert, minder neurotisch en meer consciëntieus, opener en vriendelijker. Afgaande op de effectgroottes zijn de verschillen in het algemeen echter betrekkelijk klein.

Generatie heeft weliswaar alleen een klein significant effect op vriendelijkheid maar dit leidt zoals blijkt uit Tabel 4.2 niet tot significante verschillen tussen de generaties noch bij vrijmetselaren, noch bij Nederlandse mannen. Hoewel generatie geen significante effecten heeft op consciëntieusheid en openheid kennen de generaties Nederlandse mannen daarin wel significante verschillen; de generaties vrijmetselaren niet. Op het verschil in openheid en neuroticisme (emotionele stabiliteit) tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen heeft opleiding als covariaat een klein significant effect.

Tabel 4.1 Persoonlijkheidseigenschappen van vrijmetselaars en Nederlandse mannen: effecten van generatie, gecontroleerd voor opleidingsniveau

Uitkomsten	Vrijmetselaar		Nederlandse man			F(df)	p	η^2
Persoonlijkheidskenmerken	M	SD	M	SD				
Introversie	2.5	.80	2.9	.51	Groep	(1, 507) = 25.37	.00*	.05
					Generatie	(2, 507) = 1.27	.28	.01
					Generatie x groep	(2, 507) = 1.16	.32	.01
					Opleiding	(1, 507) = 0.53	.47	.00
Consciëntieusheid	3.5	.86	3.4	.46	Groep	(1, 508) = 2.74	.10	.00
					Generatie	(2, 508) = 2.60	.08 ⁺	.01
					Generatie x groep	(2, 508) = 2,56	.08 ⁺	.01
					Opleiding	(1, 508) = 2.35	.13	.01
Openheid	3.5	.73	3.3	.66	Groep	(1, 508) = 7.30	.01*	.01
					Generatie	(2, 508) = 1.49	.23	.01
					Generatie x groep	(2, 508) = 1.44	.24	.01
					Opleiding	(1,508) = 8.10	.01*	.02
Neuroticisme	2.3	.76	2.6	.65	Groep	(1, 504) = 9.63	.00*	.02
					Generatie	(2, 504) = 1.78	.17	.01
					Generatie x groep	(2, 504) = 0.81	.44	.00
					Opleiding	(1, 504) = 3.97	.01*	.01
Vriendelijkheid	3.9	.54	3.9	.44	Groep	(1, 507) = 4.36	.04*	.01
					Generatie	(2, 507) = 3.13	.05*	.01
					Generatie x groep	(2, 507) = 0.22	.80	.00
					Opleiding	(1, 507) = 0.10	.76	.00

NB. Opleiding is opgenomen in de analyse als covariaat * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Tabel 4.2 Eigenschappen van vrijmetselaars en Nederlandse mannen generatie: gemiddelden en standaarddeviaties

Eigenschappen		Stille generatie		Protest Generatie		Jongere generaties		Totaal		n	F	p
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Introversie	Vrijmetselaar	2.5	.87	2.6	.74	2.4	.72	2.5	.77	148	0,68	.68
	Nederlandse man	3.0	.52	2.8	.54	2.8	.46	2.8	.50	406	2.512	.08 ⁺
Conscientieusheid	Vrijmetselaar	3.6	.84	3.4	.87	3.3	.88	3.4	.87	140	0,17	.18
	Nederlandse man	3.4	.45	3.4	.42	3.3	.49	3.4	.46	405	3.662	.03*
Openheid	Vrijmetselaar	3.5	.66	3.6	.76	3.6	.68	3.6	.71	138	0,96	.96
	Nederlandse man	3.3	.73	3.2	.67	3.4	.61	3.3	.65	408	6,19	.00*
Neuroticisme	Vrijmetselaar	2.4	.76	2.3	.72	2.2	.75	2.3	.74	134	0,52	.52
	Nederlandse man	2.7	.62	2.5	.66	2.5	.61	2.6	.63	408	2,01	.14
Vriendelijkheid	Vrijmetselaar	3.8	.67	3.9	.51	4.0	.47	3.9	.55	137	0,81	.45
	Nederlandse man	3.7	.52	3.9	.44	3.9	.41	3.9	.43	407	1,59	.20

NB. * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

4.3 Opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood

In deze paragraaf worden vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen vergeleken in hun opvattingen over een hogere werkelijkheid, God en de dood. Opnieuw is een aantal variantie-analyses uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen het onderscheid vrijmetselaar - Nederlandse man, generatie en de interactie tussen beide variabelen. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen.

Opvattingen over een hogere werkelijkheid. Het betreft hier opvattingen over religieus immanentisme, het zoeken naar antwoorden op existentiële vragen en het ontkennen van een hogere werkelijkheid. Religieus immanentisme verwijst naar het waardevolle in de mens en werd geoperationaliseerd aan de hand van de volgende stellingen: 'God is voor mij niets anders dan het waardevolle in de mens' en 'God is niet daarboven, maar alleen in de harten van de mens'. Het ontkennen van een hogere werkelijkheid werd geoperationaliseerd aan de hand van drie elementen: toeval, evolutie en natuurwetten. De zoekoriëntatie brengt in kaart waarin iemands religie een open en verantwoorde dialoog aangaat met existentiële vragen die opkomen door tegenstellingen en tragedies van het leven.

Tabel 4.3 Opvattingen over hogere werkelijkheid van vrijmetselaars en Nederlandse mannen: de effecten van groep, generatie en opleiding.

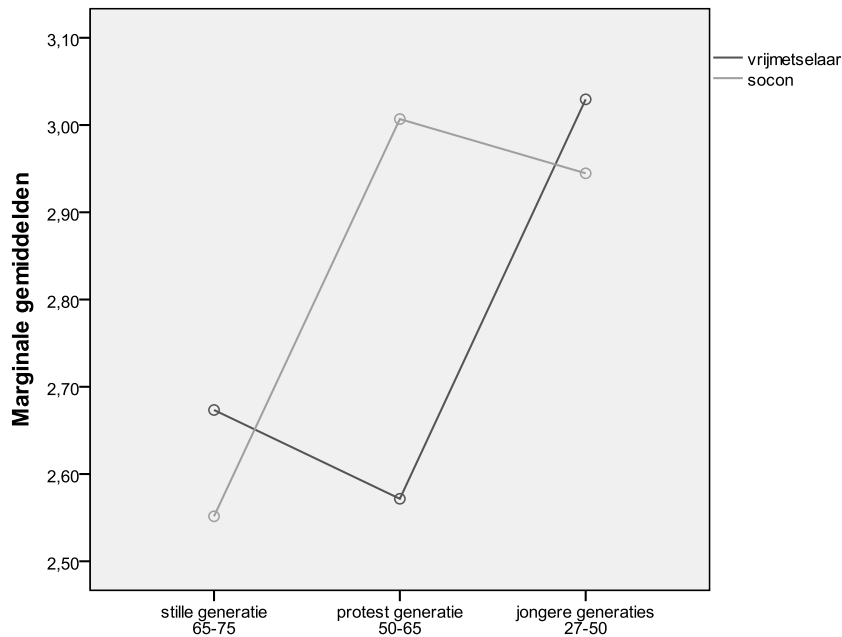
Hogere werkelijkheid									
Vrijmetselaar Nederlandse man						F(df)	p	η ²	
	M	SD	M	SD					
Religieus Immanentisme	2,7	1,26	2,9	1,04	Groep	(1, 517) = 0.34	.56	.00	
					Generatie	(2, 517) = 2.74	.07 ⁺	.01	
					Generatie x groep	(2, 517) = 2.74	.07 ⁺	.01	
					Opleiding	(1, 517) = 1.18	.28	.00	
Ontkenning Hogere Werkelijkheid.	3,1	1,16	3,0	1,02	Groep	(1, 520) = 1.36	.24	.00	
					Generatie	(2, 520) = 0.14	.87	.00	
					Generatie x groep	(2, 520) = 4.22	.02 [*]	.02	
					Opleiding	(1, 520) = 0.65	.42	.00	
Zoeken	3,8	0,69	2,9	0,67	Groep	(1, 276) = 90.74	.00 [*]	.25	
					Generatie	(2, 276) = 1.43	.24	.01	
					Generatie x groep	(2, 276) = 0.31	.74	.00	
					Opleiding	(1, 276) = 0.02	.89	.00	

NB. * = $p < .05$ ⁺ = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals blijkt uit Tabel 4.3, verschillen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen niet inzake religieus immanentisme. Er is een klein marginaal significant effect van generatie. Dit resulteert niet in significante verschillen tussen de generaties vrijmetselaren, maar wel in marginaal significante verschillen tussen de generaties Nederlandse mannen: de jongere generaties Nederlandse mannen ($M = 2.7$, $SD = 1.06$) zijn minder 'religieus immanent' dan die van de protestgeneratie ($M = 3.1$, $SD = 1.09$). Opleiding blijkt niet van invloed op religieus immanentisme.

Er blijkt sprake van een marginaal significante interactie tussen de variabele groep (vrijmetselaars vs Nederlandse mannen) en generatie. Zoals blijkt uit Figuur 4.7, en Tabel 4.4 is het verschil in religieus immanentisme het grootst in de protestgeneratie. De Nederlandse man van de protestgeneratie ($M = 3.1$, $SD = 1.09$) is meer religieus immanent dan de vrijmetselaar van die generatie ($M = 2.6$, $SD = 1.29$) en het verschil tussen beiden is significant [$F(1) = 7.86$, $p = .01$]. In de stille generatie en de jongere generaties ontlopen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen elkaar niet veel op religieus immanentisme.

Figuur 4.7 Religieus immanentisme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Tabel 4.4 Religieus immanentisme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

	Stille generatie		Protest generatie		Jongere generaties		Totaal		F	p	n
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Religieus immanentisme											
Vrijmetselaar	2.8	1.23	2.6	1.29	3.1	1.22	2.8	1.26	1.46	.24	141
Nederlandse man	2.7	1.06	3.1	1.09	2.9	.099	2.9	1.04	2.77	.06*	414

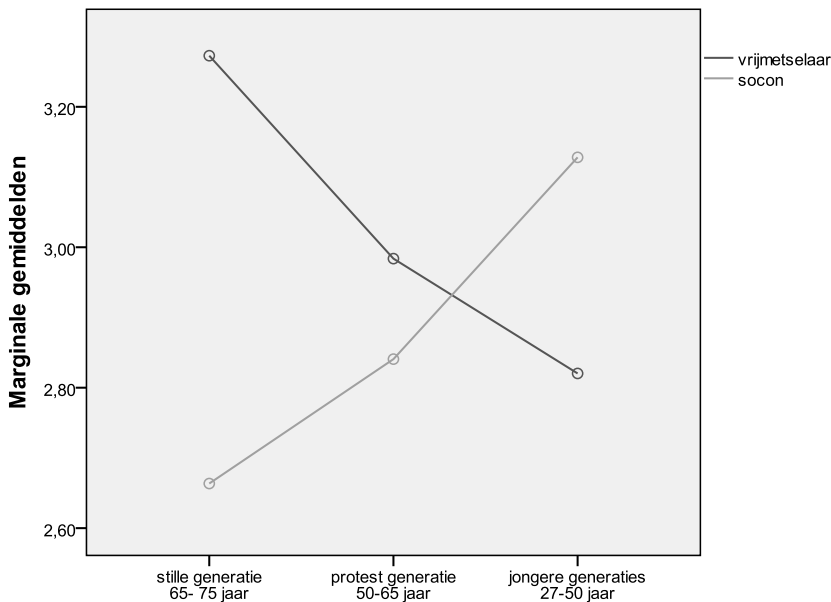
NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het grote verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen op religieus immanentisme is te herleiden tot het profiel van de vrijmetselaar van de protestgeneratie zoals geschetst in hoofdstuk drie.

Dit laat zien dat hij zich van andere generaties vrijmetselaren onderscheidt in zijn voorkeur voor het sacrale (zie hoofdstuk 3). Zijn hoge waardering voor rituelen, inwijding en traditie lijkt een plausibele verklaring waarom hij als gebonden spiritueel zich terughoudender opstelt inzake religieus immanentisme. Immers, een hogere werkelijkheid in het perspectief van religieus immanentisme biedt minder ruimte voor geestelijke waarden

van de christelijke traditie. Deze traditie en haar symbolen zijn nu juist de basis van de maconnieke ritualen en symbolen. Zoals blijkt uit tabel 4.3., is er geen verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in de mate waarin men een hogere werkelijkheid ontkent. Generatie noch opleiding zijn van invloed op die ontkenning. Wel is er een significante interactie tussen de variabele groep (vrijmetselaars versus Nederlandse mannen) en de variabele generatie. Zoals uit Figuur 4.8 blijkt, is er nauwelijks verschil tussen de vrijmetselaren en Nederlandse mannen in de protestgeneratie ($M = 3,0$ vs $2,9$; $F(1) = .19$, ns). Het grootste verschil is te vinden in de stille generatie: daar is het verschil tussen vrijmetselaren en de Nederlandse man, in het ontkennen van een hogere werkelijkheid, het grootst ($M = 3,2$ vs $M = 2,6$; $F(1) = 6.50$, $p = .01$).

Figuur 4.8 Het ontkennen van een hogere werkelijkheid onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

De verklaring daarvoor ligt met name bij de Nederlandse mannen in het algemeen die door de generaties steeds meer het bestaan van een hogere werkelijkheid zijn gaan ontkennen. Dit is in de lijn met de eerdere constatering dat Nederlanders in de tweede helft van de vorige eeuw meer religieus immanent worden. De geringe variatie tussen de generaties vrijmetselaars in het ontkennen van een hogere werkelijkheid ligt voor de hand omdat de Opperbouww meester des Heelals als een deïstische variant van geloof in een hogere werkelijkheid door de generaties een centraal maconniek uitgangspunt is gebleven.

Tabel 4.5 Ontkennen van hogere werkelijkheid vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

	Stille generatie		Protest generatie		Jongere generaties		Totaal		F	p	N
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD			
Ontkennen hogere werkelijkheid											
Vrijmetselaar	3.2	1.07	3.0	1.28	2.8	1.08	3.02	1.18	1.38	.25	138
Nederlandse man	2.6	1.11	2.9	0.99	3.1	1.01	3.00	1.02	5.19	.01*	421

NB * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals blijkt uit Tabel 4.3, verschillen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen in sterke mate op zoekgerichtheid. Generatie noch opleiding hebben effect op deze zoekgerichtheid. De vrijmetselaar kent een sterke behoefte om antwoorden te zoeken op zijn existentiële vragen en dit is bij de Nederlandse man minder aan de orde ($M = 3,8$ vs $M = 2,9$).

Opvattingen over God. Deze worden onderzocht op basis van ‘het geloof in een hogere macht’: een abstract begrip met deels een theïstische en deels een deïstische lading. Theïsme wordt opgevat als het geloof in een levende persoonlijke God die, vanuit het perspectief van zijn voorzienigheid, zorg heeft voor ieder mens persoonlijk. Deïsme wordt opgevat als het geloof in een niet-persoonlijke God, een goddelijke macht, een opperwezen dat fungeert als ultieme oorzaak van al wat bestaat. Inzake deze opvattingen over God – het geloof in een hogere macht – verschillen noch de generaties van elkaar, noch vrijmetselaars van Nederlandse mannen in algemene zin. Ook het interactie-effect tussen die twee variabelen was niet significant. Opleiding als covariaat bleek wel significant te zijn [$F(2,516) = 17.55$, $p = .00$, $\eta^2 = .03$]. De hoogte van het opleidingsniveau heeft een klein effect op het geloof in een Hogere macht.

Tabel 4.6 Opvattingen over God onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen: effecten van groep, generatie en opleiding.

	Vrijmetselaar	Nederlandse man		F(df)	p	η^2
	M SD	M SD				
Geloof in een Hogere macht	2,8 1,07	2,8 1,22	Groep	(1, 516) = 2.02	.16	.00
			Generatie	(2, 516) = 1.89	.15	.01
			Generatie x groep	(2, 516) = 1.43	.24	.01
			Opleiding	(2, 516) = 17.55	.00*	.03

NB. * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Het begrip Hogere macht heeft, zoals blijkt uit Tabel 4.7, voor de Nederlandse man een andere lading dan voor de vrijmetselaar: de vrijmetselaar scoort in vergelijking met de Nederlandse man lager op theïstische thema's en hoger op de deïstische thema's.

Tabel 4.7 Opvattingen over theïsme en deïsme onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen: gemiddelden en standaarddeviaties

Items Theïsme	Vrijmetselaar				Nederlandse man				F	p
	M	SD	n	Antwoord opties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)	M	SD	n	Antwoord opties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)		
Er bestaat een God die zich met iedere mens persoonlijk bezighoudt	2,0	1.32	161	16%	2,6	1.37	470	30%	22.77	.00*
Er is een God die voor ons God wil zijn	2,3	1.42	160	22%	2,7	1.36	461	30%	9.83	.00*
Items Deïsme										
Er bestaat zoiets als een hogere macht die het leven beheerst	3,5	1.34	164	59%	3,0	1.30	470	38%	21.73	.00*
Ik geloof in het bestaan van een opperwezen	3,6	1.45	162	59%	2,8	1.44	467	35%	35.55	.00*

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Dit is in de lijn met de eerdere constatering dat vrijmetselaren zich nauw verbonden voelen met de oorsprong en bestemming van al het bestaande en daarin de leiding aanvaarden van een alles ordenend beginsel, in de ritualen geduid als Opperbouwmeester des Heelals. Nepveu (2001) omschreef deze als: 'Dit is een symboolwoord en verwijst naar het grote Mysterie achter of in al het bestaande, maar beschrijft het niet'. In de vroegere Ordegrondwet werd ook gesproken van 'de voortstuwende wereldorde. Van de vrijmetselaren onderschrijft 41% het bestaan van een Opperbouwmeester des Heelals.

Tabel 4.8 Geloof in een Opperbouwmeester des Heelals onder vrijmetselaars: gemiddelde en standaarddeviatie

	M	SD	n	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Opperbouwmeester des Heelals	3,3	1.3	161	41%

NB. Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Opvattingen over de dood. Opvattingen over de dood worden onderscheiden in een christelijke duiding van de dood en in een binnenwereldlijke duiding van de dood. De uitspraken die aan de schaal 'christelijke zingeving dood' ten grondslag liggen, zijn een

verwoording van de overtuiging dat de dood niet het definitieve einde is maar de overgang naar een andere leven, en dat de dood pas betekenis krijgt als je gelooft in God. De schaal 'binnenwereldlijke duiding van de dood' is een verwoording van de dood die hoort bij het leven en die een natuurlijk rustpunt vormt als het leven uitgeleefd is.

Zoals blijkt uit Tabel 4.9, is er een klein verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen inzake het geloof in een leven na de dood (christelijke zingeving dood). De generaties verschillen hierin echter niet. Ook het interactie-effect tussen deze twee variabelen is niet significant. Wel kent opleiding een significant klein effect op leven na de dood: zowel van vrijmetselaars als Nederlandse mannen geloven de hoger opgeleiden meer in een leven na de dood.

Tabel 4.9 Opvattingen over de dood onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Opvattingen over de dood						
	Vrijmetselaar		Nederlandse man			
	M	SD	M	SD		
Christelijke zingeving dood	3,2	1.07	3,0	0.87	Groep	(1, 528) = 7.84 .00* .02
					Generatie	(2, 528) = 0.39 .68 .00
					Generatie x groep	(2, 528) = 1.64 .20 .01
					Opleiding	(1,528) = 7.79 .01* .02
Binnenwereldlijke duiding dood	4,2	0.88	3,8	0.86	Groep	(1, 532) = 11.14 .00* .02
					Generatie	(2, 532) = 1.91 .15 .01
					Generatie x groep	(2, 532) = 0.66 .52 .00
					Opleiding	(1, 532) = 1.34 .25 .00

NB. * = $p < .05$ * = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Op de binnenwereldlijke duiding van de dood verschillen vrijmetselaar en Nederlandse man. Opleiding is niet van invloed op de binnenwereldlijke duiding van de dood. In vergelijking met de Nederlandse man gelooft de vrijmetselaar vaker in een leven na de dood (christelijke zingeving dood) en ook het idee van de dood als het natuurlijk einde van alles (binnenwereldlijke duiding dood) spreekt hem meer aan.

Tabel 4. 10 Opvattingen over de dood onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen

Opvattingen over de dood	M	SD	n	F	p	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Binnenwereldlijke duiding dood						
Vrijmetselaar	4,2	0.88	174	7.3	.01*	74%
Nederlandse man	3,8	0.86	455			62%
Christelijke zingeving dood						
Vrijmetselaar	3,2	1.07	156	10.6	.02*	32%
Nederlandse man	3,0	0.87	447			15%

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Een complicerende factor in deze is dat de doorgang naar een ander leven niet per definitie een christelijk perspectief kent. Felling (2004) constateerde in zijn afscheidsrede dat weliswaar 40% van de Nederlandse bevolking in 2000 geloofde in een leven na de dood, maar dat de interpretatie niet altijd specifiek christelijk is. In 2004 werd geconstateerd dat 60% van de Nederlandse bevolking meent dat de dood ‘een doorgaande levensweg is’. Het concept ‘leven na de dood’ bestrijkt een breed scala aan definities van een andere, doorgaans als geestelijk of bovennatuurlijk gedefinieerde wereld (Van de Donk et al., 2006). Ook in het onderzoek *God in Nederland* werd vastgesteld dat het geloof in een leven na de dood een gevarieerde inhoud kent: variërend van een geloof in de hemel, het ‘voortbestaan van geest of ziel’ tot het weerzien van dierbaren en reïncarnatie (Bernts et al., 2007). Blijkens dat onderzoek gelooft 40% van de bevolking in een leven na de dood, weet 31% het niet zeker en gelooft 29% niet in een leven na de dood. Dit past in het beeld van de verschuivingen in het religieuze landschap en de trend om de afzonderlijke onderdelen van de christelijke traditie te onderschrijven zonder daarmee per se het totale pakket voor zijn rekening te nemen. Een voorbeeld daarvan is de trend dat mensen zowel de binnenwereldlijke levensbeschouwing onderschrijven als het christelijke geloof in transcendentie (Felling, 2004).

Daarnaast kent de vrijmetselarij nog een eigen, maconnieke formulering over het perspectief na de dood: als een broeder is overleden, heeft hij in de woorden van de vrijmetselaar ‘zijn werktuigen neergelegd en is hij afgereisd naar het Eeuwige Oosten’. Van de vrijmetselaren gelooft 41% in een Opperbouwmeester des Heelals en in die zin is voor de vrijmetselaar die merendeels niet gelooft in een persoonlijke God, de Opperbouwmeester des Heelals eerder een metafoor voor het mysterie van het leven dan voor een persoonlijke God (De Kok, 2009). Er werd vastgesteld dat het ‘christelijk element’ in de maçonnerie vooral betrekking heeft op de verwijzingen in de ritualen en symboliek en niet betekent het onderschrijven van de traditioneel christelijke levensbeschouwing. Dezelfde dubbelheid is ook terug te zien in hoe vrijmetselaren denken over de christelijke

duiding van de dood. De dood als doorgang naar een ander leven – zonder een christelijke connotatie – wordt door bijna de helft van vrijmetselaren onderschreven terwijl, in de betekenis van de dood gebaseerd op een geloof in God, de vrijmetselaar zich minder herkent (16%).

De dood is een centraal gegeven in de ritualen. In het leerling-, gezellen- en meesterritueel is de essentie dat er op één niveau iets ‘dood gaat’ opdat dit op een ander niveau weer tot leven kan komen (Drewermann, 1992). Dit gegeven is inherent aan overgangsrituelen (riten) waartoe de inwijdingen behoren. In de overgangsrituelen wordt, zoals eerder aangegeven, een onderscheid gemaakt in drie fasen: de fase voordat men de grens over gaat en die een symbolische dood uitdrukt, de fase nadat men de grens is gepasseerd en die de geestelijke toestand van de kandidaat uitdrukt en de fase na die ervaring die de symbolische weergave is van een wedergeboorte of opstanding. Er wordt dan gesproken van respectievelijk de pre-liminale, liminale en post-liminale fase (Snoek, 1990). Het is dan ook niet verwonderlijk dat vrijmetselaren nadrukkelijk betekenis geven aan de dood en die betekenis niet direct koppelen aan het geloof in een God. Vergeleken met de Nederlandse man spreken de dood als opmaat voor een ander leven en als natuurlijk rustpunt aan het eind van het leven de vrijmetselaar meer aan. Dit perspectief van een ander leven betreft niet zozeer een leven na de dood, maar eerder een ‘geloven’ in de waarde van de dood als iets dat bij het leven hoort: een visie op dood die past in de maconnieke symboliek waarin dood en leven bij elkaar horen zoals donker en licht. In de dood met het perspectief van een leven na de dood ontlopen vrijmetselaar en Nederlandse man elkaar niet veel: dit spreekt de vrijmetselaar ($M = 3,2$, $SD = 1.07$) iets meer aan dan de Nederlandse man ($M = 3,0$, $SD = 0.87$). De dood als het eindpunt van alles (zonder perspectief) spreekt vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen meer aan, maar de vrijmetselaar ($M = 4,2$, $SD = 0.88$) meer dan de Nederlandse man ($M = 3,8$, $SD = 0.86$).

4.4 Mystiek

Er wordt hier uitgebreid stil gestaan bij mystiek omdat mystiek in de tweede helft vorige eeuw nadrukkelijk op de publieke agenda wordt gezet en het percentage vrijmetselaren voor wie de inwijding een mystieke ervaring is een centrale plaats van mystiek in de vrijmetselarij veronderstelt. Eerst worden vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met elkaar vergeleken. Om inzicht te krijgen in het effect van het christelijk geloof op mystieke ervaringen worden vervolgens niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen met elkaar vergeleken. In beide vergelijkingen zijn ook de vijf elementen van de schaal Mysticism separaat in kaart gebracht: de extraverte en de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaringen geduid als heilig, volmaakt en verwondering.

De ervaring van het samenvallen met een groter geheel - het zichzelf ervaren als deel van een groter geheel en het ervaren van een eenheid in alles - is karakteristiek voor de mystieke ervaring (Spilka & Hood, 2003). In de extraverte mystieke ervaring is die ervaring aan de omgeving gerelateerd terwijl de introverte variant een overweldigende ervaring op zich is, zonder enig aanknopingspunt. De vraag 'Heeft u wel eens een ervaring gehad waarin ruimte en tijd niet bestonden?' verwijst naar de introverte variant en de vraag 'Heeft u wel eens het gevoel gehad een te zijn met alle dingen?' naar de extraverte variant. In de extraverte en introverte mystieke ervaring staat de beleving centraal terwijl, in de mystieke ervaring geduid als heilig, verwondering en volmaakt, het accent ligt op hoe die ervaring door de bril van eerdere kennis en religieuze informatie geïnterpreteerd wordt.

Vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen. Er zijn een aantal variantie-analyses uitgevoerd met als onafhankelijke variabelen het onderscheid tussen de vrijmetselaar en de Nederlandse man (variabele 'groep'), generatie en de interactie tussen beide variabelen, met als afhankelijke variabelen de opvattingen over mystiek. Daarbij is opleiding (laag versus hoog opleidingsniveau) steeds als covariaat meegenomen. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, heeft het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen een bovengemiddeld effect op mystiek: vergeleken met Nederlandse mannen, zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystiek. De vijf elementen van de schaal Mysticism laten een gevarieerder beeld zien: op de extraverte, de introverte mystieke ervaring en de duiding van een mystieke ervaring als heilig heeft het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen een bovengemiddeld significant effect, op de mystieke ervaringen geduid als verwondering en als volmaakt een klein significant effect.

Tabel 4.11 Opvattingen over mystiek en vijf elementen van mystiek onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen effecten voor verschillende generaties gecontroleerd voor opleidingsniveau

Uitkomsten	Vrijmetselaar		Nederlandse man				F(df)	p	η^2
	M	SD	M	SD					
Mystiek 5 items	0.92	.54	0.51	.44	Groep	(1, 511) = 52.2	.00*	.09	
					Generatie	(2, 511) = 2.2	.11	.01	
					Groep x generatie	(2, 511) = 1.4	.24	.01	
					Opleiding	(1, 511) = 2.6	.11	.00	
Mystiek per item									
Extraverte ervaring mystiek	0.89	.76	0.45	.63	Groep	(1, 513) = 37.	.00*	.07	
					Generatie	(2, 513) = 1.5	.23	.01	
					Groep x generatie	(2, 513) = .7	.49	.00	
					Opleiding	(1, 513) = .1	.76	.00	
Introverte mystieke ervaring	0.81	.79	0.42	.61	Groep	(1, 515) = 33.5	.00*	.06	
					Generatie	(2, 515) = 5.3	.01*	.02	
					Groep x generatie	(2, 515) = .9	.39	.00	
					Opleiding	(1, 515) = 1.1	.29	.00	
Ervaring van heilig	0.68	.80	0.24	.51	Groep	(1, 513) = 37.4*	.00*	.07	
					Generatie	(2, 513) = .7	.51	.00	
					Groep x generatie	(2, 513) = .3	.73	.00	
					Opleiding	(1, 513) = .7	.42	.00	
Ervaring van volmaakt	0.73	.74	0.53	.64	Groep	(1, 515) = 8.1	.01*	.02	
					Generatie	(2, 515) = 5.2	.01*	.02	
					Groep x generatie	(2, 515) = 2.3	.09+	.01	
					Opleiding	(1, 515) = 1.2	.27	.00	
Ervaring van verwondering	1.47	.62	0.95	.69	Groep	(1, 520) = 27.7	.00*	.05	
					Generatie	(2, 520) = .3	.74	.00	
					Groep x generatie	(2, 520) = .7	.49	.00	
					Opleiding	(1,520) = 13.45	.00*	.03	

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

Generatie. De generatie waartoe vrijmetselaar en Nederlandse man behoren heeft een klein significant effect op de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaring geduid als volmaakt. Zoals blijkt uit Tabel 4.12, zijn zowel de vrijmetselaar als de Nederlandse man van de jongere generaties in vergelijking met die van de stille generatie ontvankelijker voor introverte mystieke ervaringen en de mystieke ervaringen geduid als volmaakt.

Tabel 4.12 Elementen van mystieke ervaring onder vrijmetselaars en Nederlandse mannen als functie van generatie

Vrijmetselaars Nederlandse mannen		Stille Generatie		Protest Generatie		Jongere Generaties		Totaal		F	p
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD		
Introverte mystieke ervaring	Vrijmetselaar	.60	.75	.94	.81	1.06	.77	.86	.30	3.90	.02*
	Nederlandse man	.22	.48	.39	.59	.45	.64	.41	.61	2.32	.10+
Ervaring volmaakt	Vrijmetselaar	.47	.66	.82	.73	.94	.85	.73	.76	5.00	.01*
	Nederlandse man	.39	.55	.44	.55	.59	.69	.52	.64	3.43	.03*

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

Opleiding. De hoogte van het opleidingsniveau heeft alleen geringe invloed op de mystieke ervaring geduid als verwondering. Zoals Tabel 4.13 laat zien, hebben hoogopgeleide Nederlandse mannen vaker en incidenteel meer die ervaring van verwondering dan laagopgeleide Nederlandse mannen. Voor de vrijmetselaars speelt de hoogte van de opleiding in deze geen rol.

Tabel 4.13 Verwondering vrijmetselaars en Nederlandse mannen laag en hoog opgeleid

Mystieke ervaring van verwondering						
	nooit	soms	vaak	n	Chi ²	p
Vrijmetselaar						
Laag opgeleid	7%	42%	52%	31	.28	.87 (1)
Hoog opgeleid	7%	38%	55%	133		
Nederlandse man						
Laag opgeleid	31%	50%	19%	269	11.88	.01* (2)
Hoog opgeleid	16%	56%	28%	140		

(1) 1 cell (16,7%) < 5, verwacht aantal 2.08

(2) 0 cells (0%) < 5, verwacht aantal 30.46

Twee interpretaties van de mystieke ervaringen worden nader belicht die raken aan de essentie van het maconnieke gedachtegoed en waarin vrijmetselaars en Nederlandse mannen zich van elkaar onderscheiden: de mystieke ervaring geduid als verwondering en die geduid als heilig.

Verwondering. Van de vijf mystieke elementen herkennen vrijmetselaars en Nederlandse mannen zich het meest in de ervaring van verwondering. Het doen van onderbouwde uitspraken over verwondering blijft lastig. In het kader van mystieke ervaringen werd gevraagd of de respondent wel eens een ervaring van verwondering heeft gehad. Nu is bij deze vraagstelling moeilijk te achterhalen of de ervaring van verwondering gerelateerd is

aan de mystieke ervaring dan wel daar een gevolg van is. Immers, een mystieke ervaring leidt per definitie al tot verwondering, omdat het doorgaans een abrupte overgang is van de feitelijke wereld naar die mystieke ervaring. Verwondering kan een manier zijn van omgang met het onbekende en is voor het leer- en het ontwikkelingsproces van het kind wezenlijk (Fraiberg, 1974; Kohnstamm, 1993). In de ritualen van de vrijmetselaren speelt die zelfde verwondering in hoe zij zich kunnen verhouden met het onbekende en hetgeen zich aandient³¹.

De tekst en de context van het ritueel zijn op zich duidelijk, maar het is iedere keer weer onbekend hoe het ritueel zich aan de deelnemers zal voltrekken. Het bij herhaling participeren in de maçonnieke ritualen, die een context creëren waarin de betrokkene een verbondenheid kan ervaren met zichzelf, de ander, het andere en het feit dat de ervaring van de inwijding als een mystieke gebeurtenis zich door de tijd verdiept, doen in toenemende mate een appèl op het vermogen van de vrijmetselaar om zich te verhouden tot het onbekende en de verwondering die daar aan inherent is.

In feite is het ritueel een ernstig spel vol symboliek en dit spelelement past in die ervaring van verwondering. Eerder werd al verwezen naar de 'spelernst', zoals geformuleerd door Huizinga (2008) en de functie van dat spel. Je weet dat je doet alsof en dat je speelt, maar je bent daarin ernstig, intrinsiek gemotiveerd en betrokken. In de lijn daarmee zijn de woorden gesproken als de vrijmetselaren zich gereed gaan maken om 'logewaarts'³² te gaan. De vrijmetselaren worden dan verzocht zich maçonniek te kleden en zich in stilte voor te bereiden op de vreugdevolle edoch ernstige taak die hen wacht. De maçonnieke ritualen kunnen gezien worden als zo'n ernstig spel en het proces van allusie dat centraal staat in de ritualen, kan gezien worden als het spel van het verbeelden: in de beelden en de symbolen kunnen twee werelden, een feitelijke en een symbolische, samenvallen. Het eerder genoemde proces van allusie is voor Pott (1959) de kern van de maçonnieke ritualen en bevestigt deze wonderlijke dynamiek waarin de feitelijke situatie in het 'hier en nu' speelt tegen dan wel kan samenvallen met een rationeel niet te vatten werkelijkheid. In die zin biedt het maçonnieke ritueel een context waarin, bij herhaling, een appèl wordt gedaan op het vermogen zich te verwonderen. Dit zou deels de relatief hoge score op verwondering kunnen verklaren.

Heilig. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, heeft de vrijmetselaar, in vergelijking met de Nederlandse man, meer de mystieke ervaring geduid als heilig. De inschatting is hier dat, door de afwaardering van de traditioneel christelijke levensbeschouwing in de tweede

31 Verwondering is ook wezenlijk voor wetenschappelijke kennis, voor filosofische vragen, voor antwoorden op de Veddische vraag "waarom er iets is en niet veeleer niets?"

32 Het betreft hier een 'Open Loge': zij bereiden zich voor om naar de werkplaats te gaan en daar aan het maçonnieke werk te gaan. De aard van die werkzaamheden voltrekt zich volgens het gehanteerde ritueel.

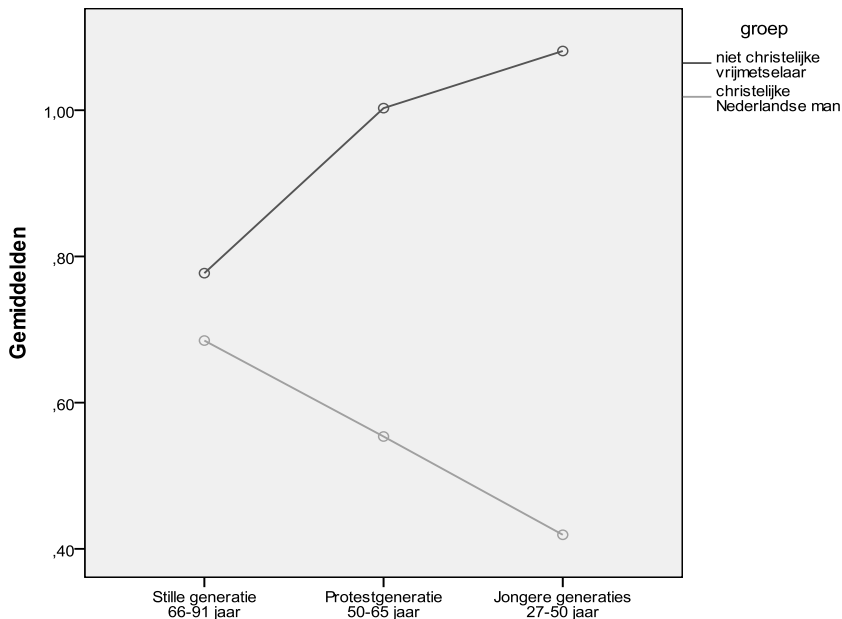
helft van de vorige eeuw, het concept van 'heilig' Nederlandse mannen minder aanspreekt dan vrijmetselaars (Voestermans, 2006). Daarbij komt dat de maçonnieke rituelen niet concreet, maar vooral symbolisch verwijzen naar die christelijke levensbeschouwing en het concept van heilig in de vrijmetselarij als zingevingsysteem als ook in haar rituelen een centraal gegeven is. Twee aspecten van 'heilig' dienen daarin te worden onderscheiden: het perspectief dat fascineert (mysterium fascinans) en het perspectief dat afschrikt (mysterium tremendum; Otto, 2002).

In de maçonnieke rituelen staat het fascinerende perspectief van 'heilig' centraal in het leerstuk van 'het heilig woord', een abstract begrip waar de vrijmetselaar zelf inhoud aan kan geven. In ieder ritueel vraagt de achtbare meester, die met zijn beide opzieners leiding geeft aan de (rituele) werkzaamheden, aan de eerste opziener het 'heilig woord'. Dit wordt hem niet gegeven, slechts in letters en zodanig dat beurtelings deze opziener de medeklinkers van het woord geeft en de voorzittend meester de klinkers. Het heilig woord mag niet uitgesproken worden, is niet noembaar en het is niet alleen aan de betrokkene zelf hoe hij in de combinatie van letters het woord begrijpt, maar ook hoe hij het heilig woord tot leven wil brengen. Hierin wordt zichtbaar het verschil in omgang met rituelen tussen de vrijmetselarij en geïnstitutionaliseerde christelijke levensbeschouwing. Voor de vrijmetselaar heeft 'heilig' een meer symbolische, gevoelsmatige, en niet dogmatische connotatie terwijl het voor de Nederlandse man meer een dogmatische connotatie heeft die is gebonden aan de geïnstitutionaliseerde christelijke levensbeschouwing. Dit verschil in invalshoek geldt volgens Otto (2002) ook voor het heilige als hij de gevoelsmatige beleving van het heilige benadrukt en zich daarin met kracht afzet tegen een rationele benadering van het Godsmysterie.

Mystiek, vrijmetselaars, Nederlandse mannen, niet-christelijke vrijmetselaars, christelijke Nederlandse mannen. Om een scherper beeld te krijgen van de vrijmetselaar en de christelijke elementen van mystiek zijn niet alleen vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen met elkaar vergeleken maar ook niet-christelijke vrijmetselaars met christelijke Nederlandse mannen. Alleen die resultaten worden gepresenteerd waarin Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen zich significant onderscheiden van vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars.

Uit beide variantie analyses (zie Tabel 4.11 en 4.21) blijkt dat vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars even ontvankelijk zijn voor mystiek zoals ook Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen vergelijkbaar ontvankelijk zijn voor mystiek. Vrijmetselaars zijn daarin ontvankelijker voor mystiek dan Nederlandse mannen en het wel of niet christelijk zijn maakt daarin tussen beide categorieën (vrijmetselaars versus Nederlandse mannen) geen verschil. In de opvattingen over mystiek is er geen significant interactie-effect tussen het onderscheid vrijmetselaars

versus Nederlandse mannen (variabele groep) en generatie. Wel is er een matig significant interactie-effect tussen het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen en generatie [$F(1,215) = 3.87, p = .02, \eta^2 = .04$]. Dit verschil wordt zichtbaar in de toename en de afname van de curven in Figuur 4.9. Zijn in de stille generatie de niet-christelijke vrijmetselaars en de christelijke Nederlandse mannen nog bijna even ontvankelijk voor mystiek, in de daarop volgende generaties vindt er een verschuiving plaats. De niet-christelijke vrijmetselaars worden meer ontvankelijk en de christelijke Nederlandse mannen juist minder ontvankelijk voor mystiek.

Figuur 4.9 Opvattingen over mystiek onder niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen als functie van generatie

Hoewel in deze twee variantie-analyses beide categorieën vrijmetselaren en beide categorieën Nederlandse mannen elkaar in de vijf elementen van de schaal mystiek weinig ontlopen, vragen drie elementen een nadere beschouwing: de introverte mystieke ervaring en de mystieke ervaringen geduid als heilig en volmaakt.

De introverte mystieke ervaring. Het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen en het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen is op die introverte mystieke ervaring in beide analyses significant van invloed. Zoals blijkt uit de Tabellen 4.11 en 4.21, zijn, in vergelijking met beide categorieën Nederlandse mannen, zowel vrijmetselaars als niet-christelijke vrijmetselaars ontvankelijker voor introverte mystieke ervaringen: een ervaring van –

zoals eerder beschreven - het samenvallen met een geheel. Dit is gezien de inhoud van de maconnieke rituelen niet zo verwonderlijk: het ritueel biedt alle ruimte voor introverte mystieke ervaringen.

Zoals blijkt uit Tabel 4.14, zijn de vrijmetselaars van de jongere generaties daar ontvankelijker voor dan de oudere vrijmetselaars van de stille generatie. Die ervaring van het 'samenvallen met een geheel' spreekt jongere vrijmetselaars significant meer aan dan oudere vrijmetselaars.³³ Dit in tegenstelling tot zowel de generaties Nederlandse mannen in het algemeen als de generaties christelijke Nederlandse mannen die daarin niet significant van elkaar verschillen.

Tabel 4.14 Introverte mystieke ervaring als functie van generatie

	Stille generatie		Protestgeneratie		Jongere Generaties			
Introverte mystieke ervaring	M	SD	M	SD	M	SD	F	p
Niet christelijke vrijmetselaar	.58	.75	.94	.82	1.10	.77	4.29	.02*
Christelijke Nederlandse man	.31	.48	.41	.64	.24	.48	0.98	.38
Vrijmetselaar	.60	.75	.94	.81	1.06	.77	3.90	.02*
Nederlandse man	.22	.48	.39	.59	.45	.64	2.32	.10 ^a

NB. * = $p < .05$ + = $p < .10$

Gemiddelden zijn gemeten op een driepuntsschaal, met 0 = nee, nooit, 1 = ja, een enkele keer en 2 = ja, vaak.

In vergelijking met vrijmetselaars zijn Nederlandse mannen minder ontvankelijk voor mystieke ervaringen. Daarin hebben zowel Nederlandse mannen in het algemeen als christelijke Nederlandse mannen ieder hun eigen overwegingen. Zoals blijkt uit de eerder geconstateerde toegenomen mystificering van de samenleving, staan Nederlandse mannen in het algemeen weliswaar open voor introverte mystieke ervaringen maar ligt hun focus meer op zelfspiritualiteit terwijl christelijke Nederlandse mannen, vanwege het christelijk gedachtegoed, minder ontvankelijk lijken voor introverte mystieke ervaringen.

De ervaring geduid als heilig. Zoals blijkt uit Tabel 4.11, is in de eerste variantie-analyse het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen in het algemeen sterk van invloed op het duiden van een mystieke ervaring als heilig [$F(1,513) = 37.4, p < .001, \eta^2 = .07$]. In de tweede variantie-analyse (Tabel 4.21) met het onderscheid niet christelijke vrijmetselaars versus christelijke Nederlandse mannen is daarvan geen sprake meer

33 Daarbij dient wel in acht te worden genomen dat in de vergelijking vrijmetselaar- Nederlandse man, generatie significant van invloed is op die introverte mystieke ervaring, terwijl in de vergelijking van niet-christelijke vrijmetselaar- christelijke Nederlandse man van die invloed geen sprake meer is. Alleen de combinatie groep- generatie geeft dan nog een marginaal klein effect op de introverte mystieke ervaring.

[$F(1,216) = 1,34, p = .25, \eta^2 = .01$]. De afnemende animo van de Nederlandse man voor een traditioneel christelijke levensbeschouwing lijkt daar de verklaring voor. Dit kan mede verklaren waarom het duiden van de mystieke ervaring als heilig de Nederlandse man ($M = 0,24, SD = 0.51$), die nadrukkelijk afstand neemt van geïnstitutionaliseerde religie, minder aanspreekt dan de christelijke Nederlandse man ($M = 0,48, SD = 0.65$) die affiniteit heeft en houdt met 'heilig'.

De ervaring geduid als volmaakt. Naast het onderscheid vrijmetselaars versus Nederlandse mannen heeft ook generatie een klein significant effect op de ervaring geduid als volmaakt [$F(2,215) = 5,2, p = .01, \eta^2 = .01$]. Zoals blijkt uit Tabel 4.23, hebben, in vergelijking met Nederlandse mannen in het algemeen, vrijmetselaars meer de ervaring van volmaakt. Mogelijk is hierop van invloed het streven van vrijmetselaren naar harmonie en het bij herhaling verwijzen naar 'het volmaakte' in de teksten van de ritualen ('Het is de volmaakte tijd om.....'; 'Er is sprake van een volmaakte loge.', etc). Niet alleen het onderscheid vrijmetselaar versus Nederlandse man maakt hierin het verschil. Ook generatie is daarop van invloed. De jongere generaties van zowel Nederlandse mannen als vrijmetselaars blijken de ervaring geduid als volmaakt significant vaker te hebben dan de ouderen van de stille generaties (zie Tabel 4.12).

Mystiek als eigentijds fenomeen. De constatering in de tweede helft van de vorige eeuw dat mystieke ervaringen veel gewoner zijn en meer onder mensen leven dan sociaal wetenschappers tot dan hadden vermoed (Spilka, 2003) en het nieuwtijdse denken beschreven als een mystieke religie en de hernieuwde belangstelling voor westerse esoterie, plaatsten mystiek nadrukkelijk op de publieke agenda. Dit in combinatie met een toenemend geloof in een leven na de dood en religieuze wonderen (Becker et al., 2006; Bernts, 2007) heeft voor Nederlandse mannen niet geleid tot een toename van mystieke ervaringen. De grote ontvankelijkheid van vrijmetselaars voor mystiek in combinatie met het percentage vrijmetselaren die de inwijding als een mystieke gebeurtenis hebben ervaren, bevestigen de relevantie van mystiek binnen de vrijmetselarij. Vrijmetselarij blijkt een aantrekkelijke optie voor Nederlandse mannen die open staan voor mystieke ervaringen en daarin lijkt het universele element van mystiek en het maconnieke uitgangspunt van universele religie van belang.

Het universele element van mystiek. Stace (1961) bestudeerde beschrijvingen van mystieke ervaringen van mystici uit verschillende culturen en concludeerde dat alle mystieke ervaringen de zelfde universele kern bevatten, ook al wordt de ene ervaring misschien religieus geïnterpreteerd en de andere niet. Volgens Stace zijn er, fenomenologisch gezien, twee soorten mystieke ervaringen: de extraverte en de introverte mystieke ervaring. Beide hebben met elkaar gemeen de ervaring van het samenvallen met een groter geheel:

een metafoor voor het Universele, het Absolute. Deze universele kern van de mystieke ervaring, zoals verwoord door Stace, heeft raakvlakken met de universele religie waar Anderson (1723) in zijn *Constituties* naar verwijst en met de universele elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie, zoals beschreven door Jaspers (1973). Anderson publiceerde in 1723 het zogenaamde *Constitutieboek* waarvan in 1738 een tweede versie verscheen. Het boek bevat praktische spelregels voor vrijmetselaren in het Londen aan het begin van de 18^e eeuw om als broederschap te kunnen functioneren. Deze regels gelden ook vandaag de dag nog als toetssteen voor de maconnieke activiteiten (Beekes, 1999). In de eerste *Oude Plicht* (1723), betreffende God en godsdienst, wordt over vrijmetselarij gesproken als 'the religion in which all men agree' (Piatigorsky, 1997). Deze 'religie', waar een ieder mee in kan stemmen, suggereert een universele religie, een natuurreligie. Hoewel Nepveu (2001) 'natuurlijke godsdienst' ziet als een middel om allerlei bijzondere overtuigingen te verbinden en hij de geestelijke bandbreedte van de eerste *Oude Plicht* ruim neemt (van atheïsme tot dogmatisch bepaald), staat niet voor iedereen vast of in deze plicht universele religie dan wel natuurreligie besloten ligt (Van Loo, 1950, De Haan, 2013)³⁴.

Los van deze theoretische overwegingen lijken er voldoende praktische argumenten te zijn om de Nederlandse vrijmetselarij van nu te beschrijven als een methode met elementen van universele religie. Religie wordt dan niet eng gedefinieerd als godsdienst maar als een systeem van symbolen die mensen in staat stelt ritueel contact te onderhouden met de wereld van alledag en een groter bovenzintuiglijk zingevingverband; als een universeel menselijk verschijnsel dat van alle tijden en alle culturen is (Hanegraaff, 1998). Het object van zo'n universele religie is, zoals door Hellemans (2007) beschreven, het 'religieus veld': een metafoor voor het Absolute, het Onkenbare waar godsdiensten en wereldreligies dan weer manifestaties van zijn. Dit is conform de huidige Nederlandse maconnieke praktijk die, in het erkennen van een Opperbouwmeester des Heelals als ordenend beginsel, vrijmetselaars de ruimte laat om daar zelf invulling aan te geven. Uit de analyses van het geloof in een hogere werkelijkheid blijkt een sterke voorkeur van vrijmetselaars voor een Opperbouwmeester des Heelals en de natuurwetten als ordenend beginsel. In die zin is vrijmetselarij in de eerste plaats een methode (zoals beschreven in hoofdstuk 3) met universeel religieuze elementen.

³⁴ Eerste plicht van Anderson (1723) in de vertaling van de Haan: 'Maar, hoewel in vroeger tijden (Vrij) metselaars verplicht waren in elk land lidmaat te worden van de godsdienst van dat land of van de natie welke dat ook was, wordt het nu voor meer gepast gehouden ze alleen te verplichten tot die godsdienst waarin alle mensen overeenstemmen en hun persoonlijke opvattingen aan hen zelf over te laten, dat betekent om mensen van goede wil te zijn, ofwel eerbare en eerlijke mensen te zijn door welke gezindte of overtuiging ze ook onderscheiden mogen worden'.

Universele religie en Spiltijd. Dit concept van ‘universele religie’ beperkt zich niet tot deze constituties, maar raakt ook aan een ontwikkeling eerder in de tijd toen in de periode tussen 800 en 200 voor Christus in specifieke delen van de wereld, waaronder Europa, Israel, China, en India, een religieus besef opkwam: een periode die, in navolging van Karl Jaspers (1973), de Achse der Weltgeschichte, de Spiltijd genoemd wordt (Amstrong, 1993). In die geestelijke tradities werden universele elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie zichtbaar: onafhankelijk van elkaar, gelijktijdig en op verschillende locaties komt in ieder van die ‘religies’ een vergelijkbaar religieus besef tot leven van het zich verhouden tot een ultieme werkelijkheid zonder die aan anderen op te willen dringen (Amstrong, 2006). Het kan dan ook geen toeval zijn dat Amstrong in haar boek *De Grote Transformatie* (2006) verwijst naar dit religieus besef van de Spiltijd als zij een appèl doet om ons opnieuw te verhouden met religie en daarin een citaat van Mencius aanhaalt dat beide genoemde elementen van universele religie en mystieke ervaring in zich draagt: ‘Als religie licht moet brengen in onze versplinterde wereld dan moeten we op zoek gaan naar het verloren hart’.

Mystiek een gevoelsmatige, rationele benadering. Ondanks het eerder geconstateerde mystificeren van de samenleving in de tweede helft van de vorige eeuw blijkt mystiek in de Europese cultuur een onderschat fenomeen. Mystiek heeft daarin voor de vrijmetselaar ander accenten dan voor beide categorieën Nederlandse mannen. Vrijmetselaars zijn ontvankelijker voor mystieke ervaringen, hebben meer die ervaring en het accent daarin ligt op de rituelen waarin gerefereerd wordt aan ‘het mysterie’. Christelijke Nederlandse mannen stellen zich terughoudend op inzake mystiek en voor Nederlandse mannen heeft mystiek deels alternatief seculiere, New Age achtige³⁵ en religieus immanente inhouden.

Gezien het hoge opleidingsniveau van de vrijmetselaar was het te verwachten dat vrijmetselaars in deze meer open staan voor een rationele benadering dan voor een gevoelsmatige benadering. De conclusies van Gervais en Norenzyan (2012) dat ‘analytische denkstrategieën een krachtige bron van religieus ongeloof zijn’ en eerdere conclusies dat de hoogte van het opleidingsniveau als indicator voor het rationaliseringsproces van invloed is op religieuze opvattingen (Becker et.al., 1994) wijzen ook in die richting. Desondanks moet worden vastgesteld dat het hoge gemiddelde opleidingsniveau van de vrijmetselaar zijn gevoelsmatige insteek inzake mystiek niet in de weg zit. Uit de analyses in dit proefschrift blijkt dat opleidingsniveau niet van invloed is op de ontvankelijkheid voor mystieke ervaringen. Daarmee wordt de vraag

35 Een fraai voorbeeld daarvan is een winkel waar van alles op het gebied van magie en esoterie in de meest ruime zin verkrijgbaar is en die de naam draagt “Mystiek”. Dit verwijst naar esoterie, haar rand- en schaduwgebied (zie bijvoorbeeld website van de Rotterdamse winkels ‘Mystiek’).. <http://www.mystiek.nl/index.php>

interessant hoe vrijmetselaars zich in hun denken verhouden tot feitelijke en andere (buiten waarneembare) werkelijkheden. Om daar antwoord op te kunnen geven wordt als vertrekpunt genomen de studie van Luhrmann (1991) die, in haar onderzoek, zich verbaasde over het vermogen van gemiddeld hoogopgeleide mensen om magisch te denken.

4.5 Magisch denken

Omdat het SOCON-onderzoek geen gegevens kent over het magisch denken van de Nederlandse mannen maar magisch denken wel sterk is gerelateerd aan mysticisme, wordt in dit hoofdstuk op deze plaats een aparte paragraaf opgenomen over het magisch denken van vrijmetselaars. Het begrip ‘magisch denken’ is op meerdere manieren te duiden. Er is de opvatting dat magisch denken een werkelijkheidsbeeld hanteert dat, achter bijna alles wat leeft, beweegt en belangrijk is, een bovennatuurlijke kracht veronderstelt, die van invloed is op mensen. In deze studie wordt magisch denken begrepen als een activiteit die iemand in staat stelt zich te verhouden tot zijn eigen wereld en de wereld van een andere, soms hogere werkelijkheid. In de feitelijke wereld ligt het accent op de regels van de causale verbanden, de rede en de ratio. Een hogere, bovenzintuiglijke werkelijkheid is van een andere orde en een moeilijk te vatten bron van existentiële vragen over de onzekerheid van het bestaan en de zin van het leven. In dit proefschrift kon alleen het magisch denken van de vrijmetselaar worden onderzocht, niet dat van de Nederlandse man. Het genoemde SOCON-onderzoek (2000) beschikt namelijk niet over deze gegevens. Het magische denken van de vrijmetselaar werd onderzocht met behulp van de karakterschaal ‘zelftranscendentie’ die deel uitmaakt van de CTCl (Cloning Temperament and Character Inventory) die persoonlijkheidsaspecten, temperament en karakter meet (zie hoofdstuk 2).

Magisch denken biedt een methode, een instrument om het gebied van die hogere werkelijkheid te verkennen. Als het instrumentarium van de feitelijke wereld tekort schiet, biedt deze methode van een min of meer denkbeeldig bepaalde ordening van de wereld uitkomst. Dit heeft raakvlakken met de maçonnieke methode. Immers, in de rituelen wordt, voortbouwend op een mythe, een rite geproduceerd waarin de feitelijke en andere wereld beleefd kunnen worden. Zoals de rituelen vrijmetselaars in staat stellen deze beide werelden te ervaren (Oosten, 1983), zo is magische denken, in de tweede helft van de vorige eeuw, de Nederlandse man behulpzaam om in een tijd van esoterie, het nieuwe geloven en zelfspiritualiteit te komen tot een eigen ‘religieus’ pakket. Daarmee ontstaat, naast de kerncultuur (de gecanoniseerde cultuur), een paracultuur met het karakter van een markt. Het Sociaal Cultureel Planbureau (1997) ziet magisch denken en handelen als karakteristiek voor die paracultuur waar Nederlanders niet zonder meer afkering van zijn. Magisch denken wordt hier beschreven als één van de manieren om zich tot de hogere

werkelijkheid te verhouden: een vorm van symbolisch denken. In de literatuur heeft magisch denken ook een andere connotatie die hier buiten beschouwing wordt gelaten, namelijk het met behulp van magische handelingen zaken tot stand brengen die dwars door de wetmatige mogelijkheden van de werkelijkheid breken.

Zoals blijkt uit Tabel 4.15, denkt een derde van de vrijmetselaren (30%) magisch. Opvallend, zeker gezien het relatief hoge opleidingsniveau, is zijn fascinatie voor zaken die niet-wetenschappelijk verklaard kunnen worden (79%). Tegelijkertijd vindt 69% het onverstandig om te geloven in zaken die niet-wetenschappelijk verklaard kunnen worden. De vrijmetselaar staat niet onwelwillend tegenover buitenzinnelijke waarneming, zoals telepathie en voorschouw, maar tegelijkertijd vindt een meerderheid (52%) verslagen van mystieke ervaringen alleen maar wensdromen. Er lijkt hier sprake van dezelfde dubbelzinnigheid die ook het begin van de 18^e eeuw kenmerkt toen de vrijmetselarij in Engeland haar huidige vorm kreeg: een hang naar een wetenschappelijke benadering in combinatie met een hang naar esoterische en verlichte werelden (Bullock, 1996). Daarin speelt een rol dat de vrijmetselarij toen ook heeft gefungeerd als een organisatorisch kader waarbinnen sommigen zich konden toeleggen op specifiek westerse esoterie (Hanegraaff, 1998).

Tabel 4.15 Magisch denken onder vrijmetselaars: gemiddelden en standaarddeviaties

	M	SD	n	Antwoordopties 4 (mee eens) en 5 (helemaal mee eens)
Magisch denken	3.1	.91	159	30%
Enige items uit de schaal 'magisch denken'				
Ik ben gefascineerd door zaken die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	4.1	1.07	167	79%
Ik denk dat buitenzintuiglijke waarneming (zoals telepathie, voorschouw) echt mogelijk is.	3.5	1.36	166	54%
Ik denk dat het onverstandig is te geloven in zaken die niet wetenschappelijk verklaard kunnen worden	3.8	1.28	167	69%
Verslagen van mystieke ervaringen zijn alleen maar wensdromen	3.5	1.25	167	52%

NB. Gemiddelden zijn gemeten op een vijfpuntschaal van 1 (helemaal mee oneens) tot 5 (helemaal mee eens)

Zoals eerder vastgesteld, heeft de vrijmetselaar in relatie met het 'hogere' meer een gevoelsmatige, minder dogmatische benadering, is hij hoger opgeleid dan de Nederlandse man in het algemeen en dan de christelijke Nederlandse man. In de literatuur wordt gesteld dat mensen met een hoog opleidingsniveau begiftigd zijn met een mentale uitrusting om niet-magisch te denken, vaak toch magisch denken (Luhrmann, 1991). Zoals blijkt uit Tabel 4.15, heeft van deze vrijmetselaars bijna een derde (30%) affiniteit

met magisch denken. De hypothese is dat magisch denken, zoals hier geformuleerd, een sterk effect heeft op het geloof van vrijmetselaars in een hogere macht en de maconnieke variant daarvan, de Opperbouwmeester des Heelals. Om dit na te gaan, zijn twee variantie-analyses gedaan met als afhankelijke variabelen het geloof in een hogere macht als ook het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals, met als onafhankelijke variabele generatie (drie generaties). Covariaten in deze zijn mystiek als een bijzondere wijze hoe vrijmetselaars een hogere werkelijkheid ervaren en magisch denken als een wijze hoe zij zich daarmee verhouden³⁶.

Tabel 4.16 Geloof in een hogere macht en Opperbouwmeester des Heelals: effecten van generatie, gecontroleerd voor mystiek en magisch denken

Uitkomsten	Vrijmetselaars	F(df)	p	η^2
Geloof in hogere macht	Generatie	(2,128) = 1,25	.3	.02
	Mystiek	(1,128) = 7,19	.01*	.06
	Magisch denken	(1,128)=32,76	.00*	.23
Geloof in Opperbouwmeester des Heelals	Generatie	(2,132) = 0,79	.45	.01
	Mystiek	(1,132) = 2,94	.09	.02
	Magisch denken	(1,132)=35,54	.00*	.21

Zoals blijkt uit Tabel 4.16, is generatie noch van invloed op het geloof in een hogere macht noch op het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals. Mystiek heeft alleen een matig significant effect op het geloof in een Hogere macht en magisch denken heeft zowel een sterk effect op het geloof in een Opperbouwmeester des Heelals als op het geloof in een Hogere macht. Magisch denken blijkt sterk van invloed op hoe vrijmetselaars zich in het algemeen verhouden met een hogere werkelijkheid.

In vergelijking met de Nederlandse man heeft de vrijmetselaar een meer gevoelsmatige, niet dogmatisch insteek in zijn omgang met het hogere. Het ‘magisch denken’ biedt daar de vrijmetselaar de tools voor.

4.6 Vrijmetselaar en de Nederlandse man: een tussenbalans

In deze paragraaf wordt de tussenbalans opgemaakt: waarin onderscheiden vrijmetselaars zich van Nederlandse mannen? Deze tussenbalans wordt gebruikt als een aanzet voor discussie, het formuleren van uitgangspunten voor vervolgonderzoek en om antwoord te kunnen geven op de afgeleide onderzoeksvragen over de verschillen tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen.

³⁶ Enige voorzichtigheid is in deze geboden omdat beide covariaten weliswaar voldoen aan de psychometrische voorwaarden maar de betrouwbaarheid daarvan aan de lage kant is (Cronbach's alpha ,65).

De analyses laten een verschil zien tussen de vrijmetselaars en de Nederlandse mannen in burgerlijke staat, godsdienstigheid, politieke voorkeur, opleidingsniveau, persoonlijkheidskenmerken en opvattingen over hogere werkelijkheid en dood. De vrijmetselaar is minder introvert, evenwichtiger en iets opener dan de Nederlandse man, heeft meer mystieke ervaringen, zoekt meer naar antwoorden op zijn existentiële vragen en gelooft meer in een leven na de dood en de dood als het einde van alles.

In vergelijking met Nederlandse mannen zijn vrijmetselaars hoog opgeleid, ligt de gemiddelde leeftijd hoger, is de politieke voorkeur overwegend liberaal, blijven zij ontvankelijker voor het huwelijk en is hun opstelling inzake godsdienstigheid bescheiden en terughoudend. Op eigenschappen en opvattingen van een hogere werkelijkheid is generatie niet van invloed, wel is generatie marginaal van invloed op consciëntieusheid, vriendelijkheid, religieus immanentisme en mystiek. In burgerlijke staat, godsdienstigheid en politieke voorkeur verschillen de generaties Nederlandse mannen wel en de generaties vrijmetselaars niet van elkaar.

De in de tweede helft van de vorige eeuw gewijzigde opvattingen over huwelijk, politiek en godsdienstigheid gaan aan de vrijmetselaar grotendeels voorbij. Dit roept het beeld op van vrijmetselarij als constante factor: één van de oudste vereniging van Nederland met een traditie van meer dan 250 jaar aan wie de tijd voorbij lijkt te gaan. Toch is het maar de vraag of dit beeld ook voor andere periodes opgaat. Immers, de vrijmetselarij heeft, als wegvoorbereider van de Verlichting en als erfgenaam van het verlichte gedachtegoed, nadrukkelijk invloed gehad op de maatschappelijke ontwikkelingen. De eerder genoemde dissertatie van Floor Meijer (2010) laat bijvoorbeeld zien hoe Amsterdamse vrijmetselaren in toenemende mate betrokken raakten bij de maatschappelijke problemen als gevolg van de snelle industrialisatie en bevolkingsgroei en daarin kozen voor engagement en ondersteunende charitatieve initiatieven.

Als het gaat om opvattingen over een hogere werkelijkheid, hebben vrijmetselaars en Nederlandse mannen gemeen het ontkennen van een hogere werkelijkheid, religieus immanentisme, het geloof in een hogere macht en het geloof in een leven na de dood. Enige voorzichtigheid in deze is geboden omdat het begrip 'hogere werkelijkheid' in deze studie een combinatie is van theïsme en deïsme en 'hogere werkelijkheid', in vergelijking daarmee, een ruimere inhoud heeft. De vrijmetselaar onderschrijft het bestaan van een hogere werkelijkheid, maar op voorhand niet volgens de exclusieve (theïstische) aanspraken van een traditioneel christelijke duiding, hoewel de centrale plaats van de Bijbel als boek van wijsheid anders zou kunnen doen vermoeden. Hogere werkelijkheid duidt de vrijmetselaar bij voorkeur vanuit een deïstisch perspectief (Opperbouwmeester des Heelals) met daarin een centrale plaats voor de wetten van de natuur. Voor het merendeel van de vrijmetselaars is de Opperbouwmeester des Heelals niet zozeer een

metafoor voor een persoonlijke God, maar meer voor het mysterie van het leven, een scheppende kracht.

Voor de vrijmetselaar is opleidingsniveau niet van invloed op zijn geloof in een Hogere macht, voor de Nederlandse man wel. Laag opgeleide Nederlandse mannen geloven daar meer in dan hoog opgeleide. Dit is in overeenstemming met de literatuur waarin werd vastgesteld dat laag opgeleide Nederlanders het meest religieus denken en Nederlanders met een opleiding op middelbaar niveau – de vroegere HBS of hoger - vooral seculiere opvattingen hebben. De vrijmetselaar werd omschreven als een gebonden en de Nederlandse man als een ongebonden spiritueel. Bij de vrijmetselaar van de protestgeneratie manifesteert die gebondenheid zich het sterkst. Van alle generaties spreekt religieus immanentisme de vrijmetselaar van de protestgeneratie het minst aan. Het feit dat in religieus immanentisme het accent niet zozeer ligt op waarden van de christelijke traditie kan dit verklaren. Immers, die 'christelijke' waarden liggen ten grondslag aan de maconnieke ritualen en symboliek waar de vrijmetselaar van de protestgeneratie van alle generaties nu juist het meest aan hecht.

Het merendeel van vrijmetselaars en Nederlandse mannen ziet de dood als een rustpunt dat hoort bij het leven. Deze opvatting leeft meer onder vrijmetselaars dan onder Nederlandse mannen, zoals ook, in het christelijk perspectief van de dood, vrijmetselaars zich meer kunnen vinden dan Nederlandse mannen. In dit hoofdstuk is uitgebreid ingegaan op mystiek omdat voor veel vrijmetselaars de inwijding een mystieke ervaring is, omdat, in haar kern, deze mystieke ervaring raakt aan het universele perspectief van vrijmetselarij en omdat de samenleving in de tweede helft van de vorige eeuw ontvankelijker wordt voor mystiek. Een mystieke ervaring wordt in de literatuur beschreven als een zuiver religieuze, spirituele ervaring, een direct gegeven in de menselijke ervaring (James, 1995), waar cultuur, omgevingsfactoren en godsdienstigheid niet of nauwelijks vat op hebben (Janssen, 2003)³⁷. Dit is niet alleen terug te zien in het concept van universele religie dat aan vrijmetselarij ten grondslag ligt (Anderson, 1723) maar wordt in de analyses bevestigd: 'wel of niet christelijk', opleidingsniveau, eigenschappen, godsdienstigheid, opvattingen over de dood en hogere werkelijkheid blijken noch van invloed op mystieke ervaringen van vrijmetselaars, noch van Nederlandse mannen.

37 In zijn artikel 'De Nijmeegse godsdienstpsychologie tussen verleden en toekomst' verwijst Janssen naar Paul Boyer: 'Volgens zijn waarnemingen en experimenten is God een universele counterintuïtieve agent. Daarmede wordt bedoeld dat de menselijke geest bij de geboorte geen tabula rasa is: overal blijken mensen begiftigd te zijn met onmiddellijk beschikbare kennismodules, die overal hetzelfde zijn'

In het duiden van mystieke ervaringen is het vertrekpunt van de vrijmetselaar overigens een andere dan dat van de Nederlandse man: de eerste refereert in de ritualen meer aan het mysterie terwijl de Nederlandse man de voorkeur heeft om esoterische, moeilijk rationeel te duiden zaken als mystiek te bestempelen. Niet alleen de ervaring sec maakt daarin het verschil tussen vrijmetselaar en Nederlandse man, maar ook de plaats van handeling. De maconnieke rituelen voltrekken zich in een ruimte naar plaats, tijd en handeling bepaald, terwijl rituelen van de Nederlandse man als middel om zich tot de hogere, transcendente werkelijkheid te verhouden zich de laatste tijd verplaatsen naar het publieke domein met veel ruimte voor eigen inbreng in plaats, tijd en handeling. Voorbeelden daarvan zijn het afscheid van André Hazes in de Arena en het afscheid van Pim Fortuin. Het waren rituelen van rouw en afscheid die zich voltrokken in het publieke domein. Minder grootschalig maar in essentie vergelijkbaar, zijn de grafmomenten die in toenemende mate verrijzen aan de openbare weg op plaatsen waar dierbaren door een verkeersongeluk het leven hebben gelaten. Vergeleken met Nederlandse mannen zijn vrijmetselaars ontvankelijker voor mystieke ervaringen en de vijf mystieke elementen (introverte en extraverte mystieke ervaring en de duiding van een mystieke ervaring als heilig, volmaakt en verwondering).

Vastgesteld werd dat Nederlandse mannen in het algemeen en christelijke Nederlandse mannen bijna even ontvankelijk zijn voor mystiek, maar minder ontvankelijk dan vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars die daarvoor even ontvankelijk zijn. Op de mystieke ontvankelijkheid van vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen is generatie niet significant van invloed. Dit geldt ook voor niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen. Er werd echter een marginaal significant interactie-effect tussen het onderscheid niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen en generatie gevonden, dat laat zien dat, door de generaties heen, de niet-christelijke vrijmetselaren significant meer ontvankelijk worden voor mystiek dan de christelijke Nederlandse mannen. Op de introverte mystieke ervaring van vrijmetselaars en Nederlandse mannen in het algemeen – beschreven als de ervaring van het samenvallen met een geheel - heeft generatie een klein significant effect, op die van niet-christelijke vrijmetselaars en christelijke Nederlandse mannen niet. Toch zijn de verschillen tussen de generaties vrijmetselaars en niet-christelijke vrijmetselaars in beide analyses significant en kennen jongere generaties significant meer introverte mystieke ervaringen dan de oudere generatie. Dit rechtvaardigt de verwachting dat, in een periode van grote verschuivingen in het religieuze domein, vrijmetselarij een interessant perspectief kan bieden aan jongeren die open staan voor met name introverte mystieke ervaringen.

Een ander verschil betreft de mystieke ervaring geduid als heilig waarin het verschil tussen vrijmetselaars en Nederlandse mannen het grootst is. Het concept van heilig

spreekt vrijmetselaars meer aan dan Nederlandse mannen in het algemeen. De centrale plaats van heilig in de maconnieke ritualen en de doorwerking van de secularisatie in het concept van heilig van de Nederlandse man kunnen dit verschil verklaren. De christelijke Nederlandse man houdt in deze de kerk in het midden: in vergelijking met de Nederlandse man in het algemeen, heeft hij meer, en in vergelijking met de vrijmetselaar, minder affiniteit met de mystieke ervaring geduid als heilig.

Deze toenemende ontvankelijkheid voor mystiek en introverte mystieke ervaringen staat niet op zich maar lijkt verankerd in het maconnieke gedachtegoed. Immers, beide sluiten naadloos aan op de maconnieke ritualen die een context bieden voor (introverte) mystieke ervaringen zoals al eerder bleek uit het percentage vrijmetselaren voor wie de inwijding een mystieke ervaring is. Ook werd vastgesteld dat de universele kern van mystieke ervaringen raakt aan de maconnieke uitgangspunten van universele religie en elementen van een niet tijd- en cultuurgebonden religie zichtbaar ten tijde van de Spiltijd. Over vrijmetselarij als een universele of een natuurreligie lopen de meningen sterk uiteen. Die discussie lijkt achterhaald omdat de huidige maconnieke praktijk, met een groot geloof in een Opperbouwmeester des Heelals en natuurwetten, te definiëren is als een methode met elementen van zowel een universele als natuurreligie.

Vrijmetselarij kan beschreven worden als een verbeeldende religie met een non-verbale, emotionele overdracht van haar gedachtegoed middels symbolen terwijl - gezien het hoge opleidingsniveau van vrijmetselaars - een rationele benadering ook voor de hand had gelegen. Dit roept de vraag op hoe vrijmetselaars zich in hun denken verhouden tot feitelijke en bovennatuurlijke werkelijkheden en hoe dit des vrijmetselaars is. Om daar antwoord op te kunnen geven is aansluiting gezocht bij onderzoek van Luhrmann (1991) die zich er over verbaasde dat mensen die, op basis van hun hoge opleiding niet geacht worden magisch te denken, toch magisch denken.

Een derde van de vrijmetselaars blijkt magisch te denken en dit magisch denken blijkt sterk gerelateerd aan hoe vrijmetselaars zich verhouden tot een hogere macht. In de vrijmetselarij staat centraal het geloof in een opperwezen, een Hogere macht, bij voorkeur omschreven in een open formulering van Opperbouwmeester des Heelals opdat ieder naar eigen inzicht daar zelf invulling aan kan geven.

Vrijmetselaars geloven meer in een Opperbouwmeester des Heelals dan in een Hogere macht en magisch denken is op beiden sterk van invloed. Dit illustreert de specifieke wijze waarop vrijmetselaars in het algemeen zich verhouden tot een hogere werkelijkheid. Mystiek is daar minder of niet van invloed en kent alleen een matig significant effect op het geloof in een Hogere macht, niet op de opvattingen over een Opperbouwmeester des Heelals. Kortom, hoewel begiftigd met een goed ontwikkeld analytisch vermogen, blijken

vrijmetselaars in vergelijking met Nederlandse mannen in religiositeit en spiritualiteit ontvankelijker voor het gevoelsmatige, niet-rationele element van religiositeit dan voor het rationele, dogmatische. Mystiek biedt hen daar een kader voor en magisch denken de tools.